

VARIA

Robert Kucharski¹

Sądownictwo Księstwa Warszawskiego – zręby nowożytnego wymiaru sprawiedliwości

Streszczenie

Upadek Rzeczypospolitej Szlacheckiej na skutek wewnętrznego rozkładu politycznego i ingerencji agenturalnej państw ościennych wiązał się z końcem pewnej epoki w funkcjonowaniu wymiaru sprawiedliwości na ziemiach polskich. „Starożytne” instytucje musiały ustąpić miejsca nowym. Te zaś przyniósł Napoleon i jego nowoczesna kodyfikacja. Ich recepcja na ziemiach polskich przyniosła ogromną zmianę zarówno w świadomości społecznej, jak i w dotychczasowym funkcjonowaniu instytucji sądowych. W treści przedmiotowego artykułu podjęta zostanie próba syntetycznego omówienia zmian, jakie zaszły wraz z powstaniem Księstwa Warszawskiego i recepcji regulacji napoleońskich w polskim sądownictwie. Ze względu na obszerność zagadnienia, w niniejszym opracowaniu omówiony zostanie jedynie porządek organów sądowych z pominięciem prokuratury. Wprowadzenie nowych sądów wiązało się z likwidacją szlacheckich instytucji jako przestarzałych i tak naprawdę nigdy do końca niewprowadzonych jednolicie na ziemiach polskich. Opracowanie obejmuje zagadnienia podstaw prawnych i ustrojowych funkcjonowania sądów Księstwa Warszawskiego oraz ich strukturę z uwzględnieniem instytucji Sądu Kasacyjnego.

Słowa kluczowe

Księstwo Warszawskie, sądownictwo, sąd kasacyjny, szlachecki wymiar sprawiedliwości, Napoleon.

¹ Robert Kucharski, prokurator Prokuratury Rejonowej w Częstochowie, ORCID: 0000-0002-2279-9496.

1. Nowe państwo polskie

Konsekwencją przegranej Prus w wojnach z Francją napoleońską w 1806 roku było utworzenie Księstwa Warszawskiego, które miało stanowić integralną część francuskiego projektu imperialnego². Stworzenie państwa polskiego, jakkolwiek w okrojonej formie, stanowiło ważny krok w integracji polskiego życia społecznego i politycznego po początkowym okresie szoku, jaki wywołały rozbiory. Księstwo było w istocie kontynuacją Polski na części ziem zrabowanych przez państwa ościenne. W roku 1806 najpierw ziemie polskie spod zaboru pruskiego i rosyjskiego (na podstawie pokoju w Tylży z dnia 7 lipca 1807 r.), a następnie ziemie zagarnięte przez Austrię (na podstawie traktatu pokojowego z Schönbrunn z dnia 14 października 1809 r.) włączono do struktury Księstwa Warszawskiego. Samo Księstwo odgrywało rolę ważnego ośrodka ekspozytury francuskich interesów politycznych na wschodzie Europy. Wiązało się to z pomyślnym dla modernizacji życia społeczno-politycznego oddziaływaniem wpływów francuskich rozwiązań jurydycznych w postaci kodeksu Napoleona i innych uregulowań instytucjonalnych na polskie sądownictwo. Wartością dodaną, oprócz istotnego impulsu modernizacyjnego struktury sądów na ziemiach polskich, było także przeszczepienie nowoczesnych instytucji prawnych i praktyk do tej pory nieznanych polskiemu wymiarowi sprawiedliwości lub z różnych względów (najczęściej interesów stanowych) odrzucanych przez system polityczny Rzeczypospolitej Szlacheckiej. Samo utworzenie Księstwa Warszawskiego dało także okazję do kontynuacji trwania struktur państwa polskiego, zmian społecznych, a jak się później miało okazać – było także zaczynem tworzenia nowoczesnego systemu sądowego w kształcie zbliżonym do obecnie funkcjonującego. Utworzenie Księstwa Warszawskiego nastąpiło na mocy Ustawy Konstytucyjnej Księstwa Warszawskiego z dnia 22 lipca 1807 roku³ „oktrojowanej”⁴ w Dreźnie, która była wzorowana na konstytucji francuskiej, co unifikowało państwo ze strukturami francuskimi, także na niwie instytucji sądowniczych⁵.

² G. Smyk, Francuskie prawo i instytucje ustrojowe w Księstwie Warszawskim, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 2007, nr LXII, s. 35.

³ *Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego (DPKW)*, t. 1, s. II–XLVIII.

⁴ Od fr. słowa „octroyer” – nadawać, narzucać; konstytucja nadana przez władzę zwierzchnią z pominięciem wcześniejszych procedur ustawodawczych; konstytucja narzucona. Historyczne konstytucje oktrojowane: Konstytucja Księstwa Warszawskiego przez Napoleona, Konstytucja Królestwa Polskiego przez cesarza Aleksandra I dla Królestwa Polskiego.

⁵ W. Sobociński, Księstwo Warszawskie a Cesarstwo Francuskie: zależność faktyczna i prawno-międzynarodowa – rezultaty przeobrażeń wewnętrznych, *Przegląd Historyczny* 1965, nr 56/1, s.46.

Konstytucja była niezwykle związłym aktem prawnym, albowiem zawierała jedynie 89 artykułów, podzielonych na 12 tytułów, a jej lakoniczność wymagała uzupełniania przez ustawodawstwo wewnętrzne. Nawiązywała do francuskiej konstytucji konsularnej z 1799 roku⁶. Ponieważ praktycznie skopiowano zasady i instytucje administracyjne francuskie⁷, jednym z zagadnień, z jakimi musiały się zmierzyć struktury nowej państwowości polskiej, był obowiązek implementacji i stosowania przepisów francuskich⁸. Wymiar sprawiedliwości Księstwa Warszawskiego opierał się o przepisy Konstytucji lipcowej, która gwarantowała zasadę niezależności i niezawisłości sądów⁹, wcześniej nieznaną polskiemu sądownictwu w wymiarze ustrojowym, jako iż sędziowie epoki szlacheckiej pochodzili z wyboru przez sejmiki ziemskie i im podlegali. Idea sędziów zawodowych nie mogła się przebić w praktyce ustrojowej Rzeczypospolitej Szlacheckiej. Konstytucja wprowadziła także pojęcie praw obywatelskich, co wiązało się z wyznaczeniem przynależności państwowej i określeniem ustawowym mieszkańców – „Polacy z Księstwa Warszawskiego”¹⁰.

Formalnie Konstytucja obowiązywała do czasu likwidacji w czerwcu 1815 Księstwa Warszawskiego wskutek decyzji kongresu wiedeńskiego, jednak faktycznie jej działanie zostało zawieszona wraz z rozpoczęciem okupacji Księstwa przez Rosjan na początku 1813 roku.

Regulacja dotycząca wymiaru sprawiedliwości zawarta była w Tytule IX. „Porządek sądowy” (art. 69 do art. 77). Obejmowała ona ogólne regulacje dotyczące sądów, prokuratury oraz procedur stosowanych w pracy sądownictwa. Było to typowe dla regulacji tamtego okresu, ze znaczną przestrzenią działania zostawianą praktyce. Cechą charakterystyczną w tym konkretnym przypadku było i to, że zasady praktycznego działania instytucji sądowniczych regulowane były w sporej mierze aktami o randze niższej, w tym rozporządzeniami ministerialnymi i instrukcjami. Artykuł 69 Konstytucji głosił: „Kodeks Napoleona, będzie prawem cywilnym

⁶ Konstytucja Republiki Francuskiej z 22 Frimaire’s roku VIII (13 grudnia 1799 r.) w: Historia Państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych, Poznań 1995, s. 217–221.

⁷ P. Cichoń, Wpływy francuskie w administracji Księstw Warszawskiego, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 2013, z. 1, s. 2.

⁸ A. Oniszczyk, Doświadczenia Księstwa Warszawskiego w zakresie edukacji prawniczej, Krytyka Prawa 2016, nr 3, s.72.

⁹ L. Krzyżanowski, Historia ustroju i prawa w Polsce, Wydawnictwo OdNowa, Toruń 2013, s. 112.

¹⁰ Zobacz: Dekret księcia warszawskiego Fryderyka Augusta z 19.12.1807 roku o tymczasowym podziale departamentów na powiaty i zgromadzenia gminne, (w:) P. Ławniczak, Sekretariat Stanu Księstwa Warszawskiego, Archiwa–Kancelarie–Zbiory 2013, nr 4(6), s. 33.

Księstwa Warszawskiego”. Dało to podstawę prawną do recypowania regulacji napoleońskiej, która przyczyniła się walnie do modernizacji sądownictwa i praktyki administracyjnej Księstwa, pomimo relatywnie krótkiego istnienia jego struktur. Konstytucja przewidywała, iż postępowanie sądowe jest publiczne, co nawiązywało do nowoczesnych rozwiązań i ograniczało inkwizycyjność w postępowaniu sądowym. Nadto art. 70 Konstytucji mówił wyraźnie o podziale sądów na właściwe „w rzeczy cywilnej” oraz „kryminalnej”. Dotychczasowa praktyka szlacheckiego wymiaru sprawiedliwości nie знаła tak wyraźnego podziału właściwości rzeczowej sądów, a sprawy cywilne przeplatały się z karnymi. Zgodnie z art. 71 struktura sądów obejmowała: sądy pokoju, Trybunały cywilne i sądy sprawiedliwości kryminalnej, sąd apelacyjny i Radę Stanu jako sąd kasacyjny.

Ryc. 1. Marcello Bacciarelli, obraz Nadanie Konstytucji Księstwu Warszawskiemu przez Napoleona (scena fikcyjna, w rzeczywistości Ustawę zasadniczą cesarz Napoleon podpisał dzień wcześniej i wyjechał z Dreżna, zaś jej tekst został przekazany deputacji polskiej).

Źródło: Mikołaj Getka-Kenig, *Obraz: Nadanie Konstytucji Księstwu Warszawskiemu przez Napoleona*, *Historiaposzukaj.pl* (dostęp 14 marca 2023 r.).

Nowością było to, iż sędziów pokoju mianowała głowa państwa – król¹¹, spośród kandydatów zaproponowanych przez sejmiki powiatowe, na kadencję 3-letnią (art. 73). Rola sejmików w tym zakresie była ukłonem ustawodawcy w stronę instytucji samorządu szlacheckiego jako *iunctim* pomiędzy starym systemem a nowym porządkiem prawnym. Niewątpliwie przydawało to większej legitymizacji urzędowi sądownictwa Księstwa Warszawskiego – o ich roli będzie mowa w dalszej części opracowania. Z kolei, sędziów wyższego rzędu (trybunałów pierwszej instancji cywilnej i sędziów kryminalnych oraz sądu apelacyjnego) mianował jedynie król (art. 75). Tak jak w czasach Rzeczypospolitej Szlacheckiej, wyroki wydawane były w imieniu króla (art. 77) jako konstytucyjnej głowy państwa. Jemu też przysługiwało prawo łaski (art. 78). Wszelkie urzędy państwowe, w tym sądowe, miały być obsadzone przez obywateli – Polaków, co promulgował art. 83 Konstytucji: „nikt kto nie jest obywatelem Księstwa Warszawskiego, nie może sprawować urzędów bądź duchownych, bądź cywilnych, bądź też sądowych”. Porządek sądowy był niepodległy, kontrola zaś nad działalnością sądów sprawowana była poprzez prezesa sądu lub prokuratora królewskiego, którzy mieli kompetencje wnoszenia do króla o złożenie sędziego z urzędu, po myśli art. 76 Konstytucji¹². Od sędziów zaczęto stanowczo wymagać fachowego, kierunkowego wykształcenia prawniczego. W tym celu utworzono na mocy dekretu królewskiego z dnia 18 marca 1808 r. Szkołę Prawa w Warszawie. Jej ukończenie warunkowało przyjęcie do pracy w sądownictwie, co promulgował art. 6 dekretu: „nikt nie może być przyjmowany na urzędy w wydziale sprawiedliwości, kto nie okaże przyzwoitych z tej szkoły zaświadczeń”¹³. W stosunku do kandydatów na urząd sędziego, prokuratora i innych po uzyskaniu dyplomu Szkoły, niezbędnym było dodatkowo odbycie półtorarocznej aplikacji, której przebieg regulował dekret z 11 lipca 1809 r.¹⁴, zakończonej egzaminem aplikacyjnym, następnie asesury (podczas której kandydat orzekał jako podsędek) zakończonej egzaminem i końcowy egzamin sędziowski przed Najwyższą Komisją Egzaminacyjną Rady Stanu składający się z części pisemnej i ustnej¹⁵.

¹¹ W myśl postanowień pokoju w Tylży z dnia 7 lipca 1807 r. głową państwa polskiego był król Saksonii Fryderyk August I, sojusznik Napoleona Bonaparte.

¹² Usunięcie sędziego z urzędu (tzw. destytucja) mogło nastąpić w razie skazania go wyrokiem sądowym sądu kasacyjnego za przestępstwo popełnione w związku ze sprawowanym urzędem. W. Sobociński, Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego, Toruń 1964, s. 241–242.

¹³ DPKW, t.1, nr 11, s. 297.

¹⁴ DPKW, t. 2, nr 18, s. 212–213.

¹⁵ P. C i c h o ń, Droga do zawodu sędziego w Księstwie Warszawskim, Kraków 2012, s. 54.

Umieszczenie przepisów dotyczących funkcjonowania sądów w ustawie rangi konstytucyjnej było nowym rozwiązaniem na gruncie polskiej praktyki i naśladowało rozwiązania francuskie. Stanowiło także solidną podstawę prawną rozwiązań ustrojowych obowiązujących powszechnie, szczególnie że Konstytucja Księstwa Warszawskiego zniosła przywileje stanowe, do rangi zasady konstytucyjnej podnosząc wolność osobistą obywateli Księstwa oraz równość wobec prawa (art. 4 Konstytucji)¹⁶. Zasadniczą i jakościową zmianą w funkcjonowaniu sądów epoki Księstwa Warszawskiego było przeszczepienie na grunt krajowej praktyki wymiaru sprawiedliwości nowoczesnej kodyfikacji – Kodeksu Napoleona.

2. Nowe prawo – Kodeks Napoleona

W dniu 21 marca 1804 roku zakończono we Francji prace legislacyjne nad tekstem *Code civil des Français*, nazwanym także Kodeksem Napoleona, a po jego upadku *Code civil*.¹⁷ Model prawny ukształtowany we Francji był zresztą recypowany w różnych krajach podporządkowanych imperium francuskiemu¹⁸. Ideą, jaka legła u podstaw wprowadzenia kodeksu w państwach znajdujących się w orbicie wpływów politycznych imperialnej Francji, była względna unifikacja systemów społecznych i wprowadzenie nowoczesnych instytucji prawnych, które uwzględniałyby potrzeby nowoczesnego obrotu prawnego¹⁹. Kodeks zaczął formalnie obowiązywać z dniem 1 maja 1808 r., kiedy to wprowadzono do Konstytucji Księstwa wspomniany już art. 69²⁰. Faktem jest jednak, że ta monumentalna kodyfikacja nie była wcale witana z entuzjazmem, a raczej z chłodną niechęcią i opozycją²¹. Dla przyzwyczajonych do przywilejów osób stanu szlacheckiego jej rozwiązania stanowiły „przewrót kopernikański”, wprowadzając równość wszystkich wobec praw oraz znosząc sądownictwo stanowe. Szczególnie ostro wypowiadała się przeciwko kodeksowi średnia szlachta, która obawiała się art. 4 Konstytucji, który głosił: „Znosi się niewolę. Wszyscy obywatele są rów-

¹⁶ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia państwa i prawa polskiego, Wolters Kluwer 2009, s. 380.

¹⁷ W. Wołodkiewicz, 200 lat Kodeksu Napoleona w Polsce – od nienawiści do miłości, *Palestra* 2008, nr 1–2.

¹⁸ P. Cichoń, *Wpływy...*, *op. cit.*, z.1, s.1.

¹⁹ D. Makiłła, Historia prawa w Polsce, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 356.

²⁰ *Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego* (dalej DPKW), z 1808 r., nr 2, s. 53–54.

²¹ T. Maciejewski, Historia prawa sądowego Polski, Wydawnictwo Miscellanea, Koszalin 1998, s.127.

ni przed obliczem prawa. Stan osób zostaje pod opieką trybunałów”. Po stronie świadomych wyzwiań reformatorów wprowadzających kodeks Napoleona na ziemiach polskich stanęli przywódcy Sejmu Czteroletniego ze Stanisławem Małachowskim na czele i wyższym duchowieństwem. Rozumieli oni szansę na modernizację kraju w trudnym do wyobrażenia wcześniej zakresie.

Kodeks Napoleona był obszernym aktem prawnym, składającym się z 2281 artykułów usystematyzowanych w trzech księgach: Księga I. O osobach, Księga II. O majątkach i różnych rodzajach własności, Księga III. O różnych sposobach nabywania własności. Powyższy podział otworzył drogę dla nowoczesnej praktyki sądowej, jego zaś największymi i najznamienitszymi walorami były: jasność rozwiązań normatywnych, używanie zrozumiałego języka prawnego, nade wszystko zaś zawartość merytoryczna²². Kodyfikacja wprowadzała głównie przepisy prawa cywilnego materialnego, ale ówczesny Minister Sprawiedliwości Feliks Łubieński zasadnie uznał, iż integralną częścią systemu prawnego są także przepisy proceduralne²³. Pełne ustawodawstwo francuskie nie obowiązywało na ziemiach polskich, szczególnie że nie było opublikowane w „Dzienniku Praw”, jednak faktycznie obowiązywało ono w praktyce sądowej i było stosowane. Stosowano francuskie prawo karne, zaś przepisy wprowadzające KN umożliwiały stosowanie w pewnych przypadkach dawnego prawa polskiego.²⁴ Pozwala to na przyjęcie, iż rozwiązania napoleońskie przyczyniły się nie tyle do pełnej recepcji jego postanowień, ile raczej do jego adaptacji na gruncie polskim²⁵, co i tak w ówczesnych warunkach było krokiem o istotnym znaczeniu dla wzmocnienia państwa polskiego i sądownictwa. Jak zasadnie podkreśla się w piśmiennictwie²⁶, zasady kodeksowe ukształtowały praktykę sądową na blisko siedemdziesiąt lat.

²² T. Maciejewski, *Historia powszechna ustroju i prawa*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2015, s. 618.

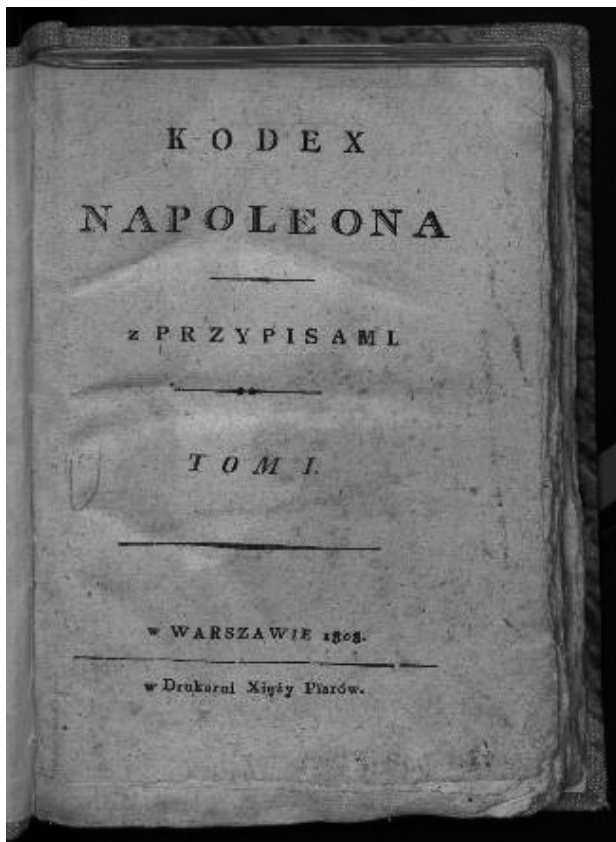
²³ L. Krzyżanowski, *Historia...*, *op. cit.*, s. 111.

²⁴ A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 55.

²⁵ A. Rzeczkowski, *Recepcja prawa francuskiego w Księstwie Warszawskim*, *Kortowski Przegląd Prawniczy* 2018, nr 2, s. 56.

²⁶ G. Smyk, *Francuskie prawo...*, *op. cit.*, s. 41.

Ryc. 2. Strona tytułowa książki „Kodex Napoleona”, Drukarnia Xięży Piarów, Warszawa 1808.

Źródło: *Kodex Napoleona: z przypisami. T. 1, Xięga 1 i 2*; <https://polona.pl/preview/4048463c-843f-4875-a6a9-9ee1f513d040> (dostęp 14 marca 2023 r.).

Odrębną kwestią było stworzenie nowych kodyfikacji prawa karnego materialnego i proceduralnego²⁷. Minister F. Łubieński przedstawił na posiedzeniu Rady Stanu projekty takich uregulowań w 1810 roku. Regulacje te miały w zamierzeniu Łubieńskiego uporządkować w sposób kompleksowy postępowania przed wszystkimi typami sądów, ujednoczyć praktykę w tym zakresie. Miały także zastąpić rozporządzenia z 1808

²⁷ Kodeks postępowania kryminalnego sądowego, 28 lipca 1810 r. ADAD, Inwentarz 1/175, poz. 101.

roku, które tymczasowo regulowały sferę organizacji sądów (Ustawa względem praw cywilnych, kryminalnych i procedury z dnia 7 lipca 1810 r.)²⁸. Te interesujące akty prawne wymagają jednak odrębnego omówienia jako ważne pomniki prawa polskiego.

3. Struktura sądów Księstwa Warszawskiego

Lakoniczność regulacji konstytucyjnych w zakresie sądów oraz adopcja jedynie regulacji cywilnych, stworzyły – jak się wydaje – znakomite pole dla działania ministrowi sprawiedliwości Feliksowi Łubieńskiemu, entuzjastycznie nastawionemu do napoleońskiego prawodawstwa. Wydał on mianowicie dwa rozporządzenia: O organizacji sądownictwa cywilnego w Księstwie Warszawskim z dnia 13 maja 1808 r. oraz Przepisy o organizacji i kompetencji władz sądowych i urzędników sądowych z dnia 23 maja 1808 roku. Utworzenie nowoczesnego sądownictwa państwo polskie zawdzięczało kierownikom życia państwowego, wśród których najaktywniejszym był członek rządu Feliks Łubieński, minister sprawiedliwości. Sfera jego aktywności wykraczała daleko poza powierzony mu resort sprawiedliwości. Wsparty pracą Stanisława Staszica oraz Hugona Kołłątaja, którzy opowiadali się za konsekwentną i daleko idącą modernizacją struktur państwa na wszelkich polach, co miało mu przydać sił wewnętrznych do rywalizacji na arenie międzynarodowej. Już podczas posiedzenia Sekretariatu Stanu za sprawą ministra F. Łubieńskiego, władca Polski wydał polecenie, aby „w celu przywrócenia biegu Sprawiedliwości zatrzymanego w czasie wojny Uchwałą Kommissyi Rządzącej, wolą jest Naszą, ażeby wszelkie Magistratury sądowe rozpoczęły w czasie iak najprędzszym sądenie wszelkich spraw dotąd zawieszonych, zaległych i rozpoczętych. (...) Minister Sprawiedliwości ma zadość uczynić temu Naszemu wyrokowi”²⁹. Tym samym minister Łubieński przygotował sobie sprawnie grunt pod działania mające na celu uruchomienie funkcjonowania nowoczesnego wymiaru sprawiedliwości wobec braku możliwości uzyskania ustawowej regulacji w tym zakresie.

W czasach Księstwa Warszawskiego udało się zrealizować postulat utworzenia w sądach powszechnych odrębnych pionów karnego i cywilnego. Tym samym ugruntowano w wymiarze sprawiedliwości nowocze-

²⁸ Zob. Akta Kancelarii Rady Ministrów Księstwa Warszawskiego, Ustawa względem praw cywilnych, kryminalnych i procedury z dnia 7 lipca 1810, AGAD, sygn. 63.

²⁹ Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu z dnia 12 grudnia 1807 r., D.P.K.W. z 1807 roku, Nr 1, s. XLVII.

sną organizację sądów, nie tylko gwarantując sędziom konstytucyjną niezawisłość, ale zabezpieczając ją praktycznie także dożywotnim mianowaniem przez króla. Sędziów pokoju powoływano spośród kandydatów przedłożonych przez sejmiki, zatem w praktyce w dalszym ciągu na stanowiska te wybierano przedstawicieli szlachty. Niemniej mając nawet na uwadze ograniczoną kognicję sądów pokoju i zasiadanie w nich przedstawicieli pochodzących z nominacji sejmików, zarysowała się tendencja do profesjonalizacji osób kandydujących do tej godności. Związane to było nie tylko ze zmienioną sytuacją społeczną, ale przede wszystkim prawną. Wprowadzenie nowych regulacji wymuszało bowiem zaznajomienie się z przepisami prawa materialnego, na bazie których sędziowie pokoju wydawali orzeczenia. Także wprowadzenie wymogów i mechanizmów wymuszających profesjonalizację sędziów wyższego rzędu, „promieniowało” przykładem na osoby kandydujące do sądów pokoju nieposiadających formalnie wykształcenia fachowego i to pomimo raczej mediacyjno-pojednawczego charakteru tych sądów. Nowo utworzone sądownictwo pionu karnego składało się z następujących sądów:

- Sądy policji prostej;
- Sądy policji poprawczej;
- Sądy sprawiedliwości kryminalnej;
- Rada Stanu (sąd kasacyjny)³⁰.

Sądy policji prostej powołano do sądenia wykroczeń. Rozprawę prowadził podsędek, tam zaś, gdzie nie było podsędka, burmistrz (nominiowany na stanowisko przez ministra spraw wewnętrznych) lub wójt (mianowany w strukturze administracyjnej przez prefekta i zatwierdzany przez ministra spraw wewnętrznych). Ich właściwość terytorialna obejmowała powiat, choć zdarzało się, iż obejmowały one także większe miasta tworzące odrębne rejony orzecznicze.

Sądom policji poprawczej ustawy powierzyły sprawy o występki zagrożone przez ustawę karą do 2 lat pozbawienia wolności. Ich właściwość terytorialna obejmowała część departamentu w ten sposób, iż w każdym z nich utworzono po 2–3 sądy poprawcze³¹. Wyżej w hierarchii postawiono sądy sprawiedliwości kryminalnej, które w zakresie właściwości rzeczowej obejmowały sprawy zbrodni kryminalnych oraz apelacje od orzeczeń sądów policji prostej i poprawczej.

³⁰ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 357.

³¹ Na wzór francuski kraj podzielono na departamenty z prefektami i powiaty na czele z podprefektami.

Kasacje od wyroków „ostatecznych” (prawomocnych), zapadłych w sądach sprawiedliwości poprawczej wnoszone były do Rady Stanu, działającej jako sąd kasacyjny.

Struktura sądów cywilnych przedstawiała się następująco:

- Sądy pokoju,
- Trybunały cywilne I instancji,
- Sąd apelacyjny (zwany „odzewnym”),
- Rada Stanu (sąd kasacyjny).

Sądy pokoju utworzono w powiatach i miastach Księstwa. Miały one za zadanie rozpatrywać sprawy w postępowaniu niespornym i pojednawczym, gdzie sądzili sędziowie pokoju, mianowani przez króla spośród kandydatów zaproponowanych przez sejmiki lokalne. W sprawach rozpatrywanych w postępowaniu spornym majątkowym, gdzie wartość przedmiotu sporu była niewielka, wyroki wydawali orzecznicy nazywani podsędkami.

Sądami wyższego rzędu, które miały za zadanie rozstrzygać sprawy większej wagi, były trybunały cywilne I instancji. Orzekali w nich sędziowie, od których wymagano fachowego przygotowania w związku z adopcją kodeksu cywilnego Napoleona oraz ustaw o notariacie i kodeksu handlowego. Właściwością rzeczową sądy te obejmowały sprawy niemajątkowe (rodzinne, stanu cywilnego) oraz poważniejsze sprawy majątkowe (zobowiązania, umowy handlowe). Przepisy wymagały do ważności umów sporządzenia ich w formie aktu notarialnego, podobnie jak i wiele innych czynności prawnych, co w zamierzeniu ustawodawcy miało zagwarantować ich odpowiedni poziom merytoryczny i wykorzystywane było do celów dowodowych. Sądy te zostały powołane po jednym w każdym departamencie.

Sąd apelacyjny zwany „odzewnym” ustanowiony został jeden na całe Księstwo z siedzibą w Warszawie. Jego rolą było rozpatrywanie apelacji wniesionych od wyroków trybunałów cywilnych I instancji.

4. Rada Stanu – Sąd Kasacyjny

Kasacja od wyroku prawomocnego przysługiwała w pewnych sytuacjach do Rady Stanu, pełniącej w przypadku spraw cywilnych i karnych funkcję sądu kasacyjnego na wzór francuski. Organ ten wymaga odrębnego omówienia, albowiem niejako z góry narzucał nowe, nieznane polskiej praktyce rozwiązania systemowe. Była to najwyższa instancja w ustroju sądowym Księstwa Warszawskiego ustanowiona dekretem króla Fryderyka Augusta z dnia 3 kwietnia 1810 r., na podstawie delegacji ustawowej art. 16 Konstytucji Księstwa. Na czele sądu kasacyjnego

składającego się początkowo z 7 członków stanął Prezes Rady Stanu Stanisław Kostka Potocki.

Ryc. 3. Pałac Krasieńskich w Warszawie, siedziba sądu kasacyjnego w czasach Księstwa Warszawskiego. Wygląd z końca XIX wieku.

Źródło: *Krasinski Square Warsaw*, www.wikipedia.org (dostęp 14 marca 2023 r.).

Po poszerzeniu składu, do grona wyrokującego weszli: ministrowie Feliks Łubieński, Jan Paweł Łuszczewski, książę Józef Poniatowski, Aleksander Potocki, minister Sekretarz Stanu Stanisław Breza i dwunastu radców stanu: Michał Kochanowski, Aleksander Linowski, Tadeusz Matuszkiewicz, Walenty Rzętkowski, Ignacu Sobolewski, ksiądz kanonik Jan Paweł Woronicz, a od 1810 roku Marcin Badeni, Franciszek Grabowski, Franciszek Łuba, ksiądz Stanisław Staszic, Franciszek Taczanowski i generał Józef Wielhorski. Sąd ten oprócz kasacji miał w zakresie swych kompetencji rozpatrywanie sporów kompetencyjnych między sądami oraz był sądem dyscyplinarnym dla sędziów i Prokuratora Sądu Apelacyjnego. Była to instytucja istniejąca stosunkowo krótko, bowiem zainaugurowała swoją działalność uroczystym posiedzeniem 19 czerwca 1810 r. Przybyłych gości na inauguracji witał Prokurator Sądu Kasacyjnego Józef Kala-

santy Szaniawski, powołany na to stanowisko 19 marca 1808 r., okolicznościową przemowę wygłosił zaś Minister Sprawiedliwości Feliks Łubieński. Przybył pełny skład sądu, wszyscy jego urzędnicy, delegacje sądów niższej instancji, podprokuratorzy oraz prominentni politycy tamtego okresu. Ostatnie orzeczenie sąd opublikował dnia 16 października 1812 r. Zasadnie podkreśla A. Korobowicz, iż można przyjąć, iż do tradycji Sądu Kasacyjnego nawiązuje współczesny Sąd Najwyższy. Stosunkowo krótki okres funkcjonowania instytucji miał jednak istotne znaczenie w zaszczerpieniu na gruncie polskiego sądownictwa instytucji kasacji, której przedrozbiorowa praktyka sądowa nie znała³². Recypowanie instytucji sądu kasacyjnego z praktyki francuskiej nie odbyło się niestety wprost, albowiem w przeciwieństwie do francuskiego odpowiednika, polski sąd kasacyjny był związany z Radą Stanu – organem władzy wykonawczej. Francuska Rada Stanu nie była bowiem organem sądowym – sądem kasacyjnym. Francuski odpowiednik został utworzony w 1790 roku, a pod nazwą *Cour de Cassation* funkcjonuje od 1804 roku do chwili obecnej. W praktyce polskiej skutkowało to pewnymi niedogodnościami związanymi z niemożnością przeniesienia wszystkich sprawdzonych przepisów francuskich na grunt Księstwa. Te, które udało się przenieść, były rozproszone w kilkunastu aktach. Tym samym legislatorzy (w praktyce niezastąpiony minister Łubieński) napotkali ogromne problemy we wprowadzaniu nowatorskich, a przy tym kompleksowych rozwiązań umożliwiających skuteczne realizowanie funkcji sądowych Rady Stanu na gruncie ustrojonym Księstwa³³. Przy sądzie kasacyjnym działał prokurator kasacyjny, które to stanowisko obsadzał w 1808 roku najpierw Józef Szaniawski, a następnie od kwietnia 1811 roku prokurator Michał Woźnicki.

Ciekawie kształtowała się procedura wnoszenia skargi kasacyjnej. W związku z faktem, iż wprowadzono rozróżnienie procedur na cywilną i karną, skargę kasacyjną od wyroku sądu cywilnego można było wnieść najpóźniej trzy miesiące od dnia doręczenia zaskarżonego wyroku. Składano ją do kancelarii sądu, następnie podpisywał ją pełnomocnik. Jej wniesienie nie wstrzymywało egzekucji zaskarżonego wyroku, z wyjątkiem spraw rozwodowych. Z kolei odwołanie od prawomocnego wyroku sądu karnego mógł wnieść skazany (w terminie zawitym 10 dni) lub prokurator (w terminie 15 dni). Kasacja mogła być podpisana przez skazanego osobiście, przez obrońcę lub prokuratora. Jej wniesienie wstrzy-

³² A. Korobowicz, *Polskie Sądy Najwyższe w XIX stuleciu. Sąd Kasacyjny Księstwa Warszawskiego (1810–1813)*, w: *Sąd Najwyższy RP. Historia i współczesność*, Toruń 2007, s. 75

³³ W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964, s. 37.

mywało egzekucję wyroku karnego. Wnoszono ją za pośrednictwem sądu, który wydał zaskarżony wyrok. Następnie skarga trafiała do prokuratora kasacyjnego i razem z jego wnioskami sformułowanymi po analizie sprawy, pisarz przedstawiał ją prezesowi sądu. Prezes wyznaczał referenta sprawy (sprawozdawcę), który zapoznawał się z aktami i treścią skargi, a następnie wnosił sprawę do Komisji Podań i Instrukcji. Komisja ta funkcjonowała na podstawie art. 34 dekretu z dnia 3 kwietnia 1810 r. W jej skład wchodził prezes lub członek Rady Stanu i referendarze, z możliwością poszerzenia składu decyzją prezesa. Na niejawnym posiedzeniu komisja decydowała o tzw. stosowności skargi, innymi słowy, czy ją przyjąć, czy odrzucić. W przypadku pozytywnego rozpatrzenia skargi kasacyjnej komisja przedstawiała ją w czasie posiedzenia sądu, na którym podejmowano decyzję o jej uwzględnieniu lub odrzuceniu. Wyrok w tym zakresie nosił nazwę „rezolucji”. Pracownicy kancelarii Sądu Kasacyjnego prowadzili repertorium, w którym odnotowywali wszystkie czynności Komisji, od przyjęcia skargi aż do podjęcia decyzji.

Jeżeli w sprawie cywilnej Sąd Kasacyjny zadecydował o przyjęciu skargi, strona skarżąca przekazywała kopię skargi stronie przeciwnej. Ta miała określony czas na odpowiedź: 15 dni (jeśli zamieszkiwała na terenie Warszawy), zamieszkiwanie o każde dwie mile dalej uprawniało do terminu dłuższego o jeden dzień. Pełnomocnicy obu stron mogli wymienić między sobą maksymalnie dwa pisma procesowe (każde w terminie ośmiu dni). Następnie referent przedstawiał akta Komisji Podań i Instrukcji, która mogła zarządzić ich uzupełnienie albo sporządzała raport, podany do wiadomości prokuratora i wnoszony do Sądu Kasacyjnego. Wniesienie akt uprawniało do wpisu sprawy na wokandę. Postępowanie było pisemne i publiczne. Na pierwszej rozprawie referent–sprawozdawca ponownie zdawał referat ze sprawy. Stawający pełnomocnicy nie mieli prawa głosu, mogli jedynie sporządzić noty o uchybieniach w wystąpieniu referenta. Sąd podejmował decyzję o wyroku większością głosów w obecności stron, ale bez udziału publiczności. Jeśli sprawa nie była trudna, wyrok ogłaszano bezpośrednio po pierwszej rozprawie i przesyłano go ministrowi sprawiedliwości do publikacji. Z kolei postępowanie w sprawach karnych było bardziej uproszczone. Sąd, który wydał zaskarżony wyrok, przekazywał skargę Sądowi Kasacyjnemu za pośrednictwem ministra sprawiedliwości. Komisja Podań i Instrukcji bezpośrednio przygotowywała raport dla składu sądzącego. Rozprawa była jawna, ale mogła toczyć się bez obecności skazanego. Prawo głosu mieli sprawozdawca i prokurator kasacyjny. Wyrok przesyłano prokuratorowi za pośrednictwem ministra sprawiedliwości. Jak wskazuje analiza praktyki orzeczniczej Sądu

Kasacyjnego w sprawach karnych, odrzucał on większość kasacji karnych utrzymując w mocy zaskarżone orzeczenia³⁴.

Dekret z dnia 3 kwietnia 1810 r. o funkcjonowaniu Sądu Kasacyjnego w rozdziale pierwszym i drugim określał skład sądu i tzw. otwory kasacyjne, tj. podstawy do wniesienia skargi kasacyjnej. Rozdział trzeci regulował procedurę postępowania w sprawach cywilnych, karnych i procedowanie w trzech postępowaniach specjalnych przekazanych mu do właściwości. Rozdział czwarty określał przedawnienie prawa do zaskarżania spraw osądzonych przed wydaniem tej regulacji. W dekreście znalazły się także postanowienia dotyczące utworzenia kancelarii i stanowiska pisarza Sądu Kasacyjnego, organów niezależnych od analogicznych funkcjonujących przy Radzie Stanu. Jak już powiedziano, można było wnieść skargę kasacyjną od ostatecznych wyroków sądów zarówno cywilnych, jak i karnych (sądownictwo Księstwa było bowiem dwupionowe). Artykuł 10 wymieniał podstawy kasacyjne, tzw. otwory kasacyjne, którymi było naruszenie prawa proceduralnego w trakcie procesu lub w treści wyroku, dokonanie niewłaściwej subsumpcji lub wykładni prawa materialnego, zarządzenie rzeczy ponad lub poza żądanie strony, wydanie wyroku nieprawomocnego jako prawomocny, wydanie wyroku w pierwszej instancji, gdy sąd mógł wydać wyrok ostateczny, wydanie wyroku przez niewłaściwy sąd lub wydanie sprzecznych wyroków przez różne sądy na podstawie tego samego materiału dowodowego przy tych samych stronach i niezmienionym stanie faktycznym³⁵. Takie określenie podstaw kasacyjnych uniemożliwiało ingerencję Sądu Kasacyjnego w meritum zaskarżanego wyroku. Zadaniem sądu było stwierdzenie naruszenia prawa proceduralnego, wskazanie konkretnego przepisu i zwrot sprawy do ponownego rozpoznania do sądu równorzędnego temu, który wydał zaskarżony wyrok, lub do tego samego, lecz obradującego w innym składzie. Interesujące, iż orzeczenia sądu nie były ostateczne, albowiem ta sama sprawa mogła powracać na wokandę trzykrotnie. Za trzecim razem sąd kasacyjny przedkładał księciu sprawę do dokonania wykładni wiążącej w danej sprawie i w podobnych w przyszłości³⁶. Sąd obradował w pięcioosobowych składach, gdzie orzeczenie wydawano większością głosów. W przypadku rozpatrywania sprawy po raz drugi i trzeci sąd rozpatrywał sprawę w składzie poszerzonym dziewięciu sędziów³⁷. Posiedzenia sądu odbywały się w piątki, zaś zapadłe wyroki i rezolucje Sądu Kasacyjnego publikowano w Dzienniku Wyroków Sądu

³⁴ A. Korobowicz, *Polskie Sądy Najwyższe...*, *op. cit.*, s. 84–87.

³⁵ A. Korobowicz, *op. cit.*, s. 79.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

Kasacyjnego. W okresie istnienia sądu kasacyjnego Księstwa Warszawskiego wydano dwa tomy Dziennika. Pierwszy obejmował orzeczenia wydane od początku działalności sądu do końca 1811 roku, drugi zaś okres od stycznia do 16 października 1812 roku. Przez okres działalności Sądu wpłynęło 427 skarg kasacyjnych (294 cywilne i 133 karne), osądzono 194 (odpowiednio 94 cywilne i 100 karnych), reszta pozostała bez rozpoznania, co w literaturze tłumaczy się brakiem czasu członków składu wyrokującego na zajęcie się wniesionymi przedłożeniami i końcem istnienia instytucji³⁸.

5. Zakończenie

Krótki okres istnienia Księstwa Warszawskiego był niebywale owocny w staraniach o budowę nowoczesnych struktur sądowych, odpowiadających wyzwaniom, jakie stanęły przed Narodem Polskim w okresie po rozbiorach. Ówczesne arystokratyczne elity polityczne kraju znakomicie odczytały możliwości i potrzeby w zakresie modernizacji państwa. Dzięki sięgnięciu do sprawdzonych urządzeń i rozwiązań francuskich powstał niebywały impuls modernizacyjny w wymiarze sprawiedliwości. Wprowadzenie jednolitych sądów z ich podziałem na pion cywilny i karny pchnęło sądownictwo polskie na nowe tory rozwoju. Przeszczepienie na polski grunt rozwiązań prawnych zawartych w kodeksie cywilnym Napoleona, walenie przyczyniło się do unowocześnienia praktyki sądowej i społecznej pod każdym względem. Innym ważnym osiągnięciem reformatorów na czele z ministrem Lubieńskim było utworzenie dekretem z dnia 24 maja 1808 r. Szkoły Prawa w Warszawie, która wykształciła po raz pierwszy w historii polskiego sądownictwa wykwalifikowanych prawników (sędziów i prokuratorów), którzy zajęli eksponowane stanowiska w sądownictwie, czyniąc mniej skutecznym proces rusycyzacji organów administracji, jaki nastąpił w późniejszym okresie. Głód fachowych kadr sądowych ujawniał się właściwie od początku procesu organizacji sądów w Księstwie Warszawskim. Odważna i dalekowzroczna polityka szefa resortu sprawiedliwości Feliksa Łubieńskiego w znacznej mierze przyczyniła się do zmiany tego stanu rzeczy, choć krótki okres istnienia Księstwa nie pozwolił na rozwiązanie tego problemu do końca. Niemniej to okres istnienia Księstwa Warszawskiego stał się podwalinami do utworzenia nowożytnego sądownictwa w Polsce, łącząc tradycyjne instytucje sądów Polski Szlacheckiej z nowoczesnymi rozwiązaniami systemowymi początku XIX wieku.

³⁸ W. Sobociński, *Historia ustroju...*, *op. cit.*, s. 248.

Bibliografia

1. Akta Kancelarii Rady Ministrów Księstwa Warszawskiego, Ustawa względem praw cywilnych, kryminalnych i procedury z dnia 7 lipca 1810 r., AGAD, sygn. 63.
2. Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., Historia państwa i prawa polskiego, Wolters Kluwer 2009.
3. Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., Historia ustroju i prawa polskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
4. Cichoń P., Wpływy francuskie w administracji Księstwa Warszawskiego, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 2013.
5. Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego (DPKW), t. 1.
6. Historia Państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych, Poznań, 1995.
7. Kodeks postępowania kryminalnego sądowego, 28 lipca 1810 r., ADAD, Inwentarz 1/175, poz. 101.
8. Korobowicz A., Polskie Sądy Najwyższe w XIX stuleciu. Sąd Kasacyjny Księstwa Warszawskiego (1810–1813), w: Sąd Najwyższy RP. Historia i współczesność, Toruń 2007.
9. Korobowicz A., Witkowski W., Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918), Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
10. Krzyżanowski L., Historia ustroju i prawa w Polsce, Wydawnictwo OdNowa, Toruń 2013.
11. Ławniczak P., Sekretariat Stanu Księstwa Warszawskiego, Archiwa–Kancelarie–Zbiory, 2013, nr 4(6).
12. Maciejewski T., Historia powszechna ustroju i prawa, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2015.
13. Maciejewski T., Historia prawa sądowego Polski, Wydawnictwo Miscellanea, Koszalin 1998.
14. Makiła D., Historia prawa w Polsce, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
15. Oniszczyk A., Doświadczenia Księstwa Warszawskiego w zakresie edukacji prawniczej, Krytyka Prawa 2016, nr 3.
16. Rzeczkowski A., Recepcja prawa francuskiego w Księstwie Warszawskim, Kortowski Przegląd Prawniczy 2018, nr 2.
17. Smyk G., Francuskie prawo i instytucje ustrojowe w Księstwie Warszawskim, Annales Universitas Mariae Curie-Skłodowska, 2007, nr LXII.
18. Sobociński W., Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego, Toruń 1964.

19. Sobociński W., Księstwo Warszawskie a Cesarstwo Francuskie: zależność faktyczna i prawno-międzynarodowa – rezultaty przeobrażeń wewnętrznych, *Przegląd Historyczny* 1965, nr 56/1.
20. Wołodkiewicz W., 200 lat Kodeksu Napoleona w Polsce – od nienawiści do miłości, *Palestra* 2008, nr 1–2.
21. Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu z dnia 12 grudnia 1807 r., D.P.K.W. z 1807 roku, nr 1.

Judiciary of the Duchy of Warsaw – the foundations of the modern judiciary

Abstract

The fall of the Commonwealth of Nobles as a result of internal political decay and the agent interference of neighboring countries was associated with the end of an era in the functioning of the judiciary in Poland. „Ancient” institutions had to give way to new ones. These, in turn, were brought by Napoleon and his modern codification. Their reception in Poland was a huge change both in social awareness and in the functioning of judicial institutions. In the content of the article in question, an attempt will be made to briefly discuss the changes that occurred with the creation of the Duchy of Warsaw and the reception of Napoleonic regulations in the Polish judiciary. The scope of changes covered the entire judiciary, however, due to their extensiveness, this study will only discuss the order of judicial authorities, excluding the Prosecutor's Office. The introduction of new courts was associated with the liquidation of noble institutions as obsolete, and never really introduced uniformly in Poland. This study covers the issues of the legal and systemic basis for the functioning of the courts of the Duchy of Warsaw and their respective structure, with emphasis on the institution of the Court of Cassation.

Key words

Duchy of Warsaw, judiciary, court of cassation, noble justice, Napoleon.